

4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARININ ÇOCUKLARIN SOSYALLEŞMESİNE KATKILARI: SORUMLULUK DEĞERİ ÖRNEĞİ *

 Elif UĞUR^a

 Mehmet KORKMAZ^b

Öz

Bu araştırma 4-6 Yaş Kur'an Kurslarının çocukların sosyalleşme süreçlerine olan katkılarını konu edinmektedir. Araştırmada, nitel araştırma desenlerinden "bütüncül çoklu durum deseni" kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler katılımlı gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Kayseri ili merkez Kocasinan ilçesinde bulunan altı 4-6 yaş Kur'an kursundan seçilen 11 öğrenci, söz konusu öğrencilerin velileri (11 ebeveyn) ve hocaları (11 öğretici) oluşturmaktadır. Araştırmaya ilişkin veriler 2023-2024 eğitim yılında toplanmıştır. Bu kapsamda eğitim döneminin başında ve sonunda olmak üzere, 11 ebeveyn ve 11 öğretici ile görüşme yapılmış, bu görüşmelerde araştırma için özel olarak geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Ayrıca seçilen 11 öğrencinin eğitim gördüğü kurs ve sınıflarda yine dönem başında ve dönem sonunda olmak üzere katılımlı gözlemler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler araştırmanın problemleri çerçevesinde, belli tema ve kategorilere göre analiz edilmiş, alanla ilgili literatür ışığında yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Görüşme ve gözlem bulgularından elde edilen bulgular ışığında, öğrencilerin büyük çoğunluğunun eğitim döneminin başına kıyasla, eğitim döneminin sonunda öz bakım becerilerini yerine getirmek ve etkinliklerde sorumluluk almak bakımından belli bir gelişme gösterdikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla 4-6 yaş Kur'an kurslarının çocukların sorumluluklarını yerine getirmelerine ve sosyalleşmelerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bazı öğrencilerin sözü edilen konuda beklenen gelişmeyi gösteremedikleri anlaşılmıştır. Bu durumda, öğrencilerin bireysel özelliklerinin, aile yapılarının, öğretici yeterliklerinin ve bazı Kursların fiziki ortam yetersizliklerinin etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaygın din eğitimi, 4-6 Yaş Kur'an kursları, Sosyalleşme, Değer eğitimi, Sorumluluk değeri.

THE CONTRIBUTIONS OF 4-6 AGE QUR'AN COURSES TO CHILDREN'S SOCIALIZATION: EXAMPLE OF RESPONSIBILITY VALUE

Abstract

This study focuses on the contributions of 4-6-year-old Quran courses to the socialization processes of children. The research utilized the "holistic multiple-case study design," a qualitative research method. The data for the

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Okul Öncesi Çocuğun Sosyalleşmesinde 4-6 Kur'an Kurslarının Rolü" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, elifugur_25@hotmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mkorkmaz@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 03.12.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2025

study were collected using participatory observation and interview techniques. The study group consists of 11 students selected from six 4-6-year-old Quran courses in the Kocasinan district of Kayseri province, along with their parents (11 parents) and instructors (11 teachers). The data for the study were collected during the 2023-2024 academic year. In this context, interviews were conducted with 11 parents and 11 instructors both at the beginning and end of the educational period, using a semi-structured interview form developed specifically for the research. Additionally, participatory observations were carried out in the courses and classrooms of the selected 11 students at both the beginning and end of the semester. The obtained data were analyzed according to certain themes and categories based on the research problems and interpreted in the light of the relevant literature. Based on the findings from interviews and observations, it was found that the majority of students showed certain improvements in performing self-care skills and taking responsibility in activities by the end of the educational period compared to the beginning. Therefore, it was concluded that 4-6-year-old Quran courses contribute to children's ability to fulfill their responsibilities and socialize. However, it was also understood that some students did not show the expected development in this regard. In this case, it is evaluated that individual characteristics of students, family structures, teacher competencies, and physical environment inadequacies of some Quran courses may have influenced the outcomes.

Keywords: Widespread religious education, 4-6-Year-Old Quran courses, Socialization, Value education, Responsibility value.

Giriş

Birey doğumundan ölümüne kadar çevresiyle etkileşim içerisindedir. Bu etkileşim aynı zamanda yaşantılar geçirmek anlamına gelmektedir. Bireyin yaşantılardan bazıları onda iz bırakmazken, bazıları nispeten kalıcı izler bırakır. Eğitim bilimi literatüründe çevredeki uyarıcıların bireyde bıraktığı bu izlere, "öğrenme" adı verilir. (Akyürek, 2010, s. 96; M. Ş. Aydın, 2021, s. 66). Hayata gözlerini açan bireyin etkileşime girdiği ve ilk öğrenmeleri gerçekleştirdiği yer ailedir. Zira kişi ailesinden, çeşitli varlıkların isimlerini, işlevlerini, kişiler arası ilişkiler ağını, toplumun değerlerini, çeşitli bilgi, beceri ve tutumları öğrenmektedir. Aynı zamanda aile çocuğun kendini tanmasına, güçlü ve zayıf yönlerini keşfetmesine, kişiliğinin temellerinin atılmasına öncülük eder.

Yukarıda bahsedilen durum geçmişten günümüze geçerliğini korumaktadır. Fakat son birkaç yüzyılda, hayatın karmaşıklaşması, rollerin çeşitlenmesi, annenin ev işleriyle uğraşmaktan çocuklarıyla yeterince ilgilenememesi, anne-babaların iş hayatında görev alması, geniş aileden çekirdek aileye geçilmesi, bazı ailelerin parçalanması, hızlı teknolojik değişim ve dönüşüm vb. nedenler ailedeki eğitimi zorlaştırmış, dolayısıyla bu eğitim aileyle birlikte okul öncesi kurumlara da taşınmaya başlamıştır (Deretarla Gül, 2008, ss. 270-271). Dolayısıyla, günümüzde çocukların etkileşime girdikleri çevreler daha da çeşitlenmiştir. Etkileşime girilen her çevre bireyi çeşitli açılardan etkilemekte ve onun zihinsel, duygusal, sosyal vb. gelişiminde rol oynamaktadır.

Çocuğun gerek ailede gerekse okul öncesi kurumlarda çevreyle etkileşime geçmesi, toplumun değerlerini, kültürünü öğrenmesi onun sosyalleşmesi açısından da önemlidir (Tezcan, 2021, s. 85). Bireyin hayatında önemli bir yere sahip olan sosyalleşme, kişinin benliğini, öz yeterliğini geliştirirken aynı zamanda toplumun değerlerini, kültürünü öğrenerek topluma katılma ve kendinden beklenen

rolleri yerine getirme süreci olarak tanımlanabilir (Çelikel, 2020, s. 35; Vermeer, 2017, s. 190). Burada sosyalleşmenin iki boyutundan söz edilebilir. Bunlardan ilki kişinin benliğini ve öz yeterliğini geliştirmesi, ikinci ise topluma aktif olarak katılma ve kendinden beklenen rolleri yerine getirmedi. Bu yönüyle sosyalleşme aynı zamanda bir gelişim ve öğrenme sürecidir. Bireyin bilişsel, duyuşsal, devinişsel beceriler bakımından benliğini geliştirmesi, çevresini fark ederek topluma katılması, kendinden beklenen rolleri öğrenerek, bunları yerine getirebilmesi eğitim süreçleriyle gerçekleşmektedir. Bu süreç formal ya da informal yollarla gerçekleşebilir.

Sosyalleşmenin eğitimle bağı kurulduğu gibi din eğitimiyle de bağı kurulabilir. Bu bağlamda dini sosyalleşmeden bahsedilebilir. Dini sosyalleşme, bireyin dinle ilgili öğrenmeler gerçekleştirerek benliğini, öz yeterliğini geliştirmesi aynı zamanda toplumun değerlerini, kültürünü öğrenerek topluma katılması ve kendinden dinle ilgili beklenen rolleri yerine getirmesi süreci, şeklinde tanımlanabilir (Okumuş, 2014, ss. 433-434)

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere dini sosyalleşme toplumun değerlerini içinde barındırmaktadır. Bu değerlerden birisi de sorumluluktur. Sorumluluk kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2019, s. 2142). Yine sorumluluk, bir görevi üstlenme, yapılan işin sonucuna katılma ve hesaba çekilmeyi kabul etme olarak tarif edilebilir (Özbek, 2010, s. 324). Tanımlardan anlaşılacağı üzere sorumluluk yükümlülük ve ödev kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda sorumluluk, kişinin aldığı işin sonuçlarını üstlenme, kendi davranışlarının sonuçlarını kabullenme, bir işi istedik nitelikte ve nicelikte yapma olarak tanımlanabilir (Hökelekli, 2013, s. 57).

Sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, adalet ve dürüstlük gibi değerlerle yakından ilişkili olan sorumluluk bireylerin yaşamında kritik bir öneme sahiptir (Taşdemir, 2024, s. 31). İlgili değerlerin erken yaşlarda kazanılması, onun alışkanlık ve meleke haline gelmesi açısından önemlidir. Bu kapsamda çocuklar sorumluluk aldıkça ve sorumluluklar üzerine düşündükçe bu davranışlarını daha fazla geliştirebilirler. Bu sayede onlar, görevlerini kendi başlarına yapan, yaptığı hatalardan, kendini sorumlu tutup başkasını suçlamayan, hak etmediklerine sahip olmak istemeyen, başkalarının haklarına, duygu ve düşüncelerine karşı saygılı olan, mutlu, uyumlu, sağlıklı davranışlar gösteren, çalışkan ve başarılı bireyler olabilirler (Aktan & Şahin, 2018, s. 10). Bireylerin böyle bir gelişim gösterebilmeleri ancak nitelikli bir eğitim ile gerçekleşebilir. Zira bireyin kendini ve çevresini tanıması, sorumlulukları anlamlandırması, onun daha bilinçli sorumluluk almasını sağlayabilir. Bu sayede dış çevrenin güdümünden kurtularak, hayatının ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilir, kendine özgü değerlerini oluşturup, geliştirebilir. Kendini geliştirdiği oranda ise varoluş düzeyini yükseltebilir ve özgürleşebilir (M. Ş. Aydın, 2018, s. 95).

Bireyin sorumluluklarını tanımasında ve anlamlandırmasında, okul öncesi eğitim kurumlarının ve özellikle de 4-6 yaş Kur'an kurslarının önemli işlevleri olabilir. Zira ilgili kursların eğitim programında çocukların sosyalleşmesi bağlamında, çeşitli amaçlara, içeriklere ve açıklamalara yer verilmiştir (DİB, 2022, s. 9). 4-6 Yaş Kur'an kursları ile ilgili araştırmalara bakıldığında, bu konunun doğrudan araştırmalara konu edilmediği, bununla birlikte bu kurslarda görev yapan öğretmenlerin yeterliklerine ve burada gerçekleştirilen eğitim etkinliklerine dair bazı önemli tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre, bu kurumlarda görev yapan bazı öğretmenlerin araç-gereç materyal belirleme, hazırlama konusunda

eksikliklerinin olduğu ve bazı sınıf ortamlarının yetersiz olması nedeniyle, ilgili ortamı öğrenmeyi destekleyecek şekilde düzenleyemedikleri (Doğan, 2019, s. 181), çocukların iletişim becerilerini geliştirmek için etkinlikler düzenleme konusunda eksikliklerinin olduğu (Doğan, 2019, s. 184; Korkmaz, 2020, s. 259), kursa uyum haftasında gerçekleştirdikleri etkinliklerin çocuğun seviyesine uygun olmadığı ifade edilmiştir (Şen, 2021, ss. 53-57). Yine bazı kurslarda çocukların yaş gruplarına göre sınıflara ayrılmadığı (Korkmaz, 2019, s. 47; Küçük, 2021, s. 54), eğitim ortamlarının yeterli fiziksel özellikleri taşımadan açılabilmesi (Korkmaz, 2019, s. 90; Kurt, 2017, s. 54), bazı kursların eğitim araç ve materyallerinin eksik olduğu dile getirilmiştir (Korkmaz, 2019, s. 74; Yağcı, 2018, s. 135). Bütün bunlar 4-6 yaş Kur'an kurslarında gerçekleştirilen eğitim faaliyetleriyle ilgili bir takım yetersizliklerin ve sorunların olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bahsedilen Kur'an kurslarıyla ilgili her bir sorun alanı ayrı ayrı çalışılabilir. Bunlardan biri de öğrenci boyutudur. Bu bağlamda öğrencilerin öğretmenleriyle iletişimi, sosyalleşme durumları araştırılmaya muhtaç problemler arasında yer almaktadır. Bu konuların henüz doğrudan araştırmalara konu edilmediği görülmektedir.

İşte bu çalışmada sorumluluk değeri özelinde, 4-6 yaş Kur'an kurslarına devam eden öğrencilerin sosyalleşme süreci ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi: "Okul öncesi çocukların sosyalleşmesinde 4-6 yaş Kur'an kurslarının rolü nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problem oldukça kapsamlı olduğu ve bilimsel makale formatı da sınırlı bir mahiyet arz ettiği için içerikte sınırlamaya gidilmiş; dolayısıyla bu makalede çocukların sosyalleşme durumları sorumluluk değeriyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda belirlenen alt problemler şöyledir:

1. Eğitim döneminin başında çocukların sorumluluk değeri bakımından sosyalleşme durumları nasıldır?
2. Eğitim döneminin sonunda çocukların sorumluluk değeri bakımından sosyalleşme durumları nasıldır?
3. 4-6 Yaş Kur'an Kurslarının çocukların sorumluluk değerini öğrenmelerindeki rolüne ilişkin öğretici ve ebeveyn görüşleri nelerdir?

A. YÖNTEM

Sorumluluk değeri bağlamında okul öncesi çocukların sosyalleşmesinde 4-6 yaş Kur'an kurslarının rolünün ne olduğunu konu alan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı; olay, olgu ve algıların doğal ortamlarında, gerçekçi, bütüncül ve derinlemesine ortaya konulmasını amaçlayan çalışmalar olarak tanımlanabilir (Şimşek & Yıldırım, 2016, s. 40). Araştırmada her bir alt problemi derinlemesine ele almak ve farklı kaynaklardan, farklı zamanlarda elde edilen verileri birbiriyle karşılaştırmak için de "bütüncül çoklu durum çalışması" deseni benimsenmiştir. Bu bağlamda okul öncesi çocukların sosyalleşmesinde 4-6 yaş Kur'an kurslarının rolünü ortaya koyabilmek için, öncelikle bahse konu kursların programları analiz edilmiş, öğretici yeterlikleri, fiziksel ortam gibi unsurların incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bütün bu unsurların, sorumluluk değeri bağlamında, sosyalleşmeye olan katkısını anlayabilmek için eğitim döneminin başında ve sonunda olmak üzere öğretmenler ve velilerle görüşmeler yapılmış, ayrıca öğrenciler doğal ortamında gözlemlenmiştir. Böylece öğrencilerin

eğitim sürecinin başında ve sonunda sorumluluk değeri açısından ne durumda oldukları, nasıl bir gelişme gösterdikleri bütüncül ve karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır (Şimşek & Yıldırım, 2016, s. 301).

1. Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ve katılımlı gözlem tekniklerine başvurulmuştur. Araştırma kapsamında öncelikle öğretmenler ve veliler için olmak üzere 2 ayrı görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formları, 2 veli ve 2 öğreticiye pilot olarak uygulanmıştır. Ardından sorular revize edilmiştir. Sonrasında ise 3 din eğitimi bilimi uzmanının görüşleri alınarak forma son şekli verilmiştir. İlgili formda araştırmanın alt problemlerine cevap bulmak üzere oluşturulan 7 soru yer almaktadır.

Görüşmelerden elde edilen verilerin geçerliliğini ortaya koyabilmek ve verileri daha gerçekçi yorumlayabilmek amacıyla, ayrıca katılımlı gözlem tekniğine de başvurulmuştur. Bu çerçevede araştırmanın alt problemleri ve mülakat soruları ile örtüşecek şekilde gözlem göstergeleri belirlenmiştir. İlgili davranış göstergelerinin belirlenmesinde MEB anasınıfı eğitim programı, DİB 4-6 yaş eğitim programı ve gelişim psikolojisi kitaplarından yararlanılmıştır. Aynı şekilde 3 din eğitimi bilimi uzmanının görüşleri alındıktan sonra 2 öğrenci ile ön uygulama yapılmış ve forma son şekli verilmiştir.

Araştırma için Üniversite Etik Kurulundan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan izin alınmıştır. Görüşmeler eğitim döneminin başında (12.10.2023 tarihinden itibaren 4 hafta) ve eğitim döneminin sonunda (02.05.2024 tarihinden itibaren 4 hafta) olmak üzere bizzat araştırmacı tarafından iki defa gerçekleştirilmiştir. Araştırma öncesinde katılımcılar bilgilendirilmiştir. Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze bir kısmı ise WhatsApp uygulaması üzerinden görüntülü yapılarak, ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Aynı şekilde gözlemler de dönem başında ve dönem sonunda olmak üzere iki farklı zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu gözlemler için velilerden ve öğretmenlerden resmi muvafakat alınmıştır. Kurslarda öğrenciler ders saatleri, oyun odası etkinlikleri, beslenme saatleri gibi çeşitli süreçlerde gözlenmeye çalışılmıştır. Her bir öğrenci daha önce oluşturulan gözlem göstergeleri açısından en az 2-3 saat izlenmiş, gözlem sonuçları kaydedilmiştir.

2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kayseri ili merkez Kocasinan ilçesinde bulunan altı 4-6 yaş Kur'an kursundan seçilen 11 öğrenci, söz konusu öğrencilerin velileri (11 ebeveyn) ve hocaları (11 öğretici) oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmada "amaçlı örneklem yöntemi" kullanılmıştır. 4-6 yaş Kur'an kurslarının tamamına ulaşamayacağı için, zaman, emek, ulaşım kolaylığı vb. gerekçelerle örneklem olarak Kayseri ili seçilmiştir.

Örneklemin belirlenmesinde ise "maksimum çeşitlilik" örneklemeinden faydalanılmıştır. İlgili örnekleme amaç, çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi bir ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Şimşek & Yıldırım, 2016, s. 119). Bu araştırmada da çeşitliliği sağlamak için kurs seçiminde kursun bulunduğu muhitin sosyo-ekonomik durumu; öğretmenlerin eğitim durumu, kurstaki görev süresi;

velilerin eğitim, çalışma durumu, aile yapısı; öğrencilerin cinsiyeti, kardeş sayısı vb. değişkenler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda toplam 6 kurs seçilmiştir. Belirlenen kurslar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Seçilen Kursların Değişkenlik Yapısı

Yüksek Sosyo-ekonomik Muhitte Yer Alanlar	Düşük Sosyo-ekonomik Muhitte Yer Alanlar
K1	K5
K2	K6
K3	
K4	

Araştırma yapılan kurslardan dört tanesi yüksek sosyo-ekonomik çevrede yer alırken, iki tanesi ise daha düşük sosyo-ekonomik çevrede bulunmaktadır.

Seçilen her bir kurstan -gönüllük esasına bağlı olmak üzere 2 öğreticiyle görüşme yapılması planlanmıştır. Dolayısıyla toplam 12 öğreticiye ulaşılması öngörülmüştür. Ancak bir öğreticinin tayininin çıkması sebebiyle görüşülememiştir. Öğretici seçiminde, eğitim durumu, kıdem, 4-6 yaştaki görev süresi, formasyon alma durumu ve medeni hal dikkate alınmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin değişkenlik yapısı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışmaya Katılan Öğreticilerin Değişkenlik Yapısı

Kod	Eğitim Durumu	Kıdem	4-6 Yaştaki Görev Süresi	Formasyon	Medeni Hali	Çocuğunun Olma Durumu
H1	İLİTAM	17	6	Yok	Evli	3
H2	İlahiyat/Örgün	16	6	Yok	Evli	2
H3	İLİTAM	10	2	Yok	Evli	1
H4	İLİTAM	10	2	Yok	Bekar	0
H5	İHL	10	6	Yok	Evli	4
H6	Ön lisans	8	3	Yok	Evli	1
H7	İLİTAM	6	6	Var	Evli	2
H8	İLİTAM	6	6	Var	Evli	2
H9	İLİTAM	6	1	Var	Evli	0
H10	İlahiyat/Örgün	3	3	Var	Bekar	0
H11	İLİTAM	2	2	Var	Evli	3

Araştırmada seçilen öğrenciler ise cinsiyet, yaş durumu, kardeş sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu şeklinde kategorize edilmiştir. Toplam 11 öğrenciye ulaşılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin değişkenlik yapısı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Değişkenlik Yapısı

Kod	Cinsiyet	Yaş	Kardeş Sayısı	Kaçıncı Çocuk Olduğu
Ö1	Erkek	4	1	1
Ö2	Kız	5	1	1
Ö3	Erkek	4	2	1
Ö4	Kız	4	1	1
Ö5	Kız	5	1	1
Ö6	Kız	6	1	1
Ö7	Kız	4	2	2
Ö8	Erkek	4	1	1
Ö9	Erkek	4	3	3
Ö10	Erkek	4	2	2
Ö11	Kız	4	2	1

Veli grubunda ise -gönüllük esasına bağlı olmak üzere- eğitim durumu, din eğitimi alıp almama, çalışma durumu (herhangi bir işte çalışıp çalışmadığı), aile yapısı (geniş aile/çekirdek aile, parçalanmış aile) dikkate alınmıştır. 11 veliye (anneye) ulaşılmaması hedeflenmiştir.

Tablo 4: Çalışmaya Katılan Velilerin Değişkenlik Yapısı

Kod	Eğitim Durumları	Din Eğitimi Alma Durumları	Çalışma Durumları	Aile Yapısı
V1	Lisans	Kur'an kursu	Çalışmıyor	Çekirdek
V2	Lisans	Kur'an kursu	Çalışıyor	Çekirdek
V3	Lise	Kur'an kursu	Çalışmıyor	Çekirdek
V4	İlkokul	Kur'an kursu	Çalışmıyor	Dağılmış
V5	Önlisans	Kur'an kursu	Çalışmıyor	Çekirdek
V6	Lisans	Kur'an kursu	Çalışıyor	Çekirdek
V7	Lisans	İlahiyat Fak.	Çalışıyor	Çekirdek
V8	Lisans	Ortaokulda/Lisede	Çalışmıyor	Çekirdek
V9	Lisans	Kur'an kursu	Çalışmıyor	Çekirdek
V10	Lise	İHL	Çalışmıyor	Çekirdek
V11	Önlisans	Ortaokulda/Lisede	Çalışıyor	Çekirdek

3. Verilerin Analizi

Yukarıdaki tablolarda çeşitli özellikleri verilen çalışma gruplarıyla gerçekleştirilen gözlem ve mülakat verilerinin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin NVİVO 14 programına yüklenerek çözümlenmesi yapılmış; bulgular araştırmanın alt problemleri çerçevesinde belli bir takım ana ve alt temalar, kategoriler şeklinde düzenlenmiştir. Katılımcıların kimliklerinin belli olmaması için öğrenciler Ö1, Ö2; öğretmenler H1, H2; veliler, V1, V2 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara verilen kodlarda belli bir mantık gözetilmiştir. Buna göre öğrenci 1 (Ö1)'in velisi V1, hocası H1 olacak şekilde kodlanmıştır. Dolayısıyla hangi velinin veya hangi öğretmenin hangi öğrenci hakkında ne söylediğini aynı numaralarla karşılaştırmak ve sistematik bir şekilde kontrol etmek daha kolay kılınmıştır.

Ortaya çıkan ve kullanıma hazır hale getirilen bulgular belli başlıklar altında betimlenip, neden-sonuç ilişkileri bağlamında yorumlanmaya ve ilgili literatürdeki çalışmalardan yararlanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır (Şimşek & Yıldırım, 2016, ss. 239-240).

Araştırmadan elde edilen bulgular alt problemler çerçevesinde "öğrencilerin öz bakım becerilerini yerine getirme durumu" ve "öğrencilerin etkinliklerde sorumluluk alma durumu" olmak üzere 2 ana temaya ayrılmıştır. Raporlama sürecinde ise her bir ana temaya ilişkin bulgular önce tablolar şeklinde nicel olarak ortaya konmuş daha sonra bunlara ilişkin alt temalar görüşme ve gözlem kayıtlarından doğrudan alıntılarla desteklenerek yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

B. BULGULAR

Okul öncesi dönemde yer alan ve 4-6 yaş Kur'an kurslarına devam öğrencilerin sorumluluk değeri bağlamında sosyalleşme durumunu görmek için öğretici ve velilerle eğitim döneminin başında ve eğitim döneminin sonunda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca her iki dönemde de seçilen öğrenciler gözlemlenmiştir. İlgili dönemlerde yapılan görüşmeler ve gözlemlerle öğrencilerin sorumluluk değeri bakımından eğitim döneminin başında ne durumda olduğunun, dönem sonunda ne duruma geldiğinin, değişimler var ise kursun rolünün neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler öğrencilerin bireysel ve toplumsal sorumluluklarını kapsayacak şekilde "Öğrencilerin öz bakım becerilerini yerine getirme durumu" ve "Öğrencilerin etkinliklerde sorumluluk alma durumu" şeklinde kategorize edilmiştir.

1.1. Öğrencilerin Öz Bakım Becerilerini Yerine Getirme Durumu

4-6 yaş Kur'an kurslarına devam eden öğrencilerin öz bakım becerileri açısından durumlarının ne olduğu, gelişme gösterip göstermedikleri veli, öğretici görüşleri ve gözlemlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda eğitim döneminin başında ve sonunda, velilere, "Çocuğunuz, yaşına uygun olarak öz bakım becerilerini yerine getirebiliyor mu? Örnek verebilir misiniz? Henüz kendisinin yerine getiremediği beceriler var mı? Neler?" sorusu; öğretmenlere, "Öğrencinizin yaşına uygun olarak henüz kendisinin yapamadığı öz bakım becerileri ya da davranışları var mı? Neler?" sorusu sorulmuştur. Gözlem formunda ise "Özbakım becerilerini yerine getirebilir." maddesine; gösterge olarak ise

“Ayakkabılarını kendisi giyebilir, ellerini kendisi yıkayabilir, hırkasını, kabanını kendisi giyip çıkarabilir.” açıklamasına yer verilmiştir.

Verilen cevaplar ve yapılan gözlemler neticesinde 2 farklı kategorinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar “öğrenciler öz bakım becerilerini yerine getiriyor ve öğrenciler öz bakım becerilerini kısmen yerine getiriyor” kategorilerdir. Verilen cevaplar aşağıda değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Öz Bakım Becerilerini Yerine Getirme Durumu

	Kategoriler	Veli	Öğretici	Gözlem
Eğitim Döneminin Başı	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Yerine Getiriyor	V2, V4, V7, V10, V11	H1, H2, H4, H6, H7, H10	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11
	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Kısmen Yerine Getiriyor	V1, V3, V5, V6, V8, V9	H3, H5, H8, H9	Ö8
	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Yerine Getirmiyor	-	-	-
Eğitim Döneminin Sonu	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Yerine Getiriyor	V1, V2, V4, V5, V7, V8, V9, V10, V11	H1, H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10, H11	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11
	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Kısmen Yerine Getiriyor	V6, V3	H6	-
	Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Yerine Getirmiyor	-	-	-

Tablo incelediğinde, eğitim döneminin başında 5 veli (V2, V4, V7, V10, V11) ve 6 öğretici (H1, H2, H4, H6, H7, H10) öğrencilerin öz bakım becerilerini yerine getirdiğini belirtmişlerdir. Gözlemlerde de 8 öğrencinin (Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11) öz bakım becerilerini yerine getirdiği müşahede edilmiştir. Öte yandan 6 veli (V1, V3, V5, V6, V8, V9) çocuklarının öz bakım becerilerini kısmen yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. 4 öğretici (H3, H5, H8, H9) öğrencilerinin öz bakım becerilerini kısmen yerine getirdiğini dile getirmişlerdir. Gözlemlerde ise 1 öğrencinin (Ö8) öz bakım becerisini kısmen yerine getirdiği müşahede edilmiştir.

Eğitim döneminin sonunda 9 veli (V1, V2, V4, V5, V7, V8, V9, V10, V11) ve 10 öğretici (H1, H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10, H11) öğrencilerinin öz bakım becerilerini yerine getirdiğini dile getirmişlerdir. Gözlemlerde de 11 öğrencinin (Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11) öz bakım becerilerini

yerine getirdiği müşahede edilmiştir. Diğer taraftan 2 veli (V3, V6) ve 1 öğretici de (H6) öğrencilerin öz bakım becerilerini kısmen yerine getirdiğini dile getirmiştir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle eğitim döneminin başında öğrencilerin belli bir kısmının öz bakım becerilerini yerine getirdikleri söylenebilir. Eğitim döneminin sonunda ise eğitim döneminin başına nazaran daha fazla öğrencinin öz bakım becerilerini yerine getirdiği ifade edilmektedir. Bununla beraber öz bakım becerilerini kısmen yerine getiren öğrencilerin de mevcut olduğu dile getirilmiştir. Aşağıda bu temaya ilişkin bulgular belli başlıklar altında ele alınmıştır.

Kategori 1. Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Yerine Getiriyor.

Bu kategori altında dönem başında 5 veli (V2, V4, V7, V10, V11) ve 6 öğretici (H1, H2, H4, H6, H7, H10) öğrencilerin yaşına uygun özbakım becerilerini yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. Yine gözlem formlarında 8 öğrencinin (Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11) yaşına uygun olarak özbakım becerilerini yerine getirdiği not edilmiştir. Dönem sonunda ise 9 veli (V1, V2, V4, V5, V7, V8, V9, V10, V11) ve 10 öğretici (H1, H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10, H11) öğrencilerin öz bakım becerilerini yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. Gözlemlerde ise öğrencilerin tamamının öz bakım becerilerini yerine getirdikleri müşahade edilmiştir. İlgili bulgular aşağıda yer almaktadır:

Eğitim Döneminin Başı		Eğitim Döneminin Sonu	
Veliler	<p><u>Ö2 kendi işlerini kendisi yapabilen bir çocuk.</u> Kendi kıyafetlerini giyer, değiştirir. Ellerini yıkar, lavaboda temizliğini yapabilir. Ayakkabısını giyer, montunu giyer, çıkarır. (V2)</p> <p><u>Ö4 O konularda becerikli.</u> Kendi giyinebiliyor. Tuvalet ihtiyacını kendi yapıyor. (V4)</p> <p><u>Özbakımıyla ilgili saçını taraması, tuvalet ihtiyacını gidermesi... bu gibi şeylerde sıkıntı yaşamıyoruz, Ö7 ile.</u> (V7)</p> <p><u>Yok, ekmeğarasını yapar yer. Ö10 kendi işlerini yapabilir.</u> Suyunu kendisi alabilir. Ayakkabısını kendisi giyebilir. (V10)</p> <p><u>Ö11 genellikle her şeyi kendisi yapabiliyor.</u> Kendisi ellerini yıkayabiliyor, tuvalete kendisi gidip gelebiliyor. (V11)</p>	<p><u>Tabii ki. Ö1 ellerini kendi yıkamayı tercih ediyor.</u> Öncesinde ben yanına gidiyordum. Kendisi istemiyor şimdi. <u>Yemeğini kendisi yiyor artık.</u> Önceden benden beklerdi. Artık ben büyüdüm, kendim yiyebilirim diyor. <u>Bunları öğretmenin yapmam gerektiğini söylüyor diyor.</u> (V1)</p> <p><u>Ö7 zaten öz bakımını yapabiliyordu. Onun dışında daha ilerleme kat etti.</u> Saçlarını kendi taramak istiyor. Yatağını kendisi toplamaya başladı. Yatak örtüsünü kendisi düzeltmek istiyor. ...<u>kursun etkisi var.</u> (V7)</p>	
	<p><u>Ö1 Elini yıkıyor. Ya da mesela ben peçete veriyorum burnunu kendisi siliyor.</u> (H1)</p> <p><u>Evet, Ö2 mesela kıyafetlerini kendisi giyip çıkarıyor.</u> Asması gereken yere asıyor. <u>Lavabo ihtiyacında zaten sıkıntısı yok.</u> <u>Yemeğini açabiliyor. Kendisi yiyebiliyor.</u> (H2)</p> <p><u>Evet, Ö4 kendi beslenmesini kaldırıyor. Hepsini kendisi yapıyor.</u> (H4)</p> <p><u>Evet, Ö6 kendi lavaboya gittiğinde bizi istemiyor yanında ben hallederim diyor. Atleti</u></p>		<p><u>Ö3 beslenmesini çok güzel yapar, kaldırır eşyalarını.</u> Masasında kendine ait eşyalar varsa dolabına güzel yerleştirir. (H3)</p> <p><u>Ö5 yemeğini kendisi kurar, kendisi toplar.</u> Çantasına kendisi koyar. Kendisi giyer kendisi çıkarır. Ayakkabısını giyer. (H5)</p> <p><u>Ö7 gayet güzel yerine getirebiliyordu.</u> Lavabodan çıktıktan sonra atletini içine verebiliyordu. Ellerini çok güzel bir şekilde yıkayabiliyordu. (H7)</p>
Öğreticiler			

	<i>dışarıya çıktığında onu kendisi halledebiliyor, kendisi yerleştiriyor yerine. Saçını tokasını her şeyini kendisi hallediyor. (H6)</i>	<i>Ö8 yemeğini kendisi yiyor, topluyor artık. (H8)</i>
Gözlemler	<p><i>Kendi beslenmesini kendisi açtı, beslenme örtüsünü kendisi serdi. Yemeğini kendisi yedi. Beslenme örtüsünü kendisi katlayarak yerine koydu. (Ö2)</i></p> <p><i>Tuvaletten çıktığında ellerini kendisi yıkadı. Yine beslenmesini kendisi açtı. Boyama saatinde çantasından boyalarını kendisi aldı. (Ö3)</i></p> <p><i>Beslenme saati öncesi ellerini kendisi yıkadı. (Ö4) Etkinlikten sonra eşyalarını kendisi yerine koydu. Beslenme örtüsünü kendisi açtı, kendisi topladı. (Ö5)</i></p>	<p><i>Namaz kılmak için seccadesini kendisi serdi kendisi katladı. Yine beslenmesini kendisi açtı ve kendisi topladı. (Ö1)</i></p> <p><i>Sınıfta masanın üzerinde yer alan kağıtları topladı. Kalemliğini yerine koydu. Beslenmesini kendisi açtı ve topladı. (Ö3)</i></p> <p><i>Ellerini kendisi yıkadı. Yemeğini kendisi yedi. Dışarı çıkmak için montunu kendisi giydi. Ayakkabısını kendisi giydi, çıkardı. (Ö6)</i></p>

Görüşler incelediğinde dönem başında veliler, “ellerini kendisi yıkayabiliyor”, “tuvalete kendisi girip çıkabiliyor”, “ayakkabısını kendisi giyebiliyor” gibi ifadelerle çocukların özbakım becerilerini yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Dönem sonunda ise veliler, “ellerini kendisi yıkıyor, yemeğini kendisi yiyor”, “saçlarını kendisi taramak istiyor”, “ellerini sabunlayabiliyor” ifadelerine yer vermişlerdir.

Aynı şekilde öğretici görüşlerine bakıldığında, “elini yıkıyor”, “kıyafetlerini kendisi giyip, çıkarıyor”, “beslenmesini kendisi kaldırıyor”, “ayakkabılarını kendisi giyiyor” gibi ifadelerle öğrencilerin dönem başında özbakım becerilerini kendilerinin yerine getirdiklerinden söz etmişlerdir. Dönem sonunda da öğretmenler “beslenmesini çok güzel topluyor”, “yemeğini kendisi yiyor” ifadelerine yer vermişlerdir.

Gözlemlerde ise dönem başında öğrencilerle alakalı olarak “beslenmesini kendisi açtı”, “ellerini yıkadı”, “beslenmesini kendisi topladı”, “eşyalarını kendisi yerine koydu” bulgularına yer verilmiştir. Dönem sonunda ise öğrencilerin ayakkabılarını kendilerinin giyip, çıkardığı, masaların üzerini sildikleri müşahade edilmiştir.

Çocukların öz bakım becerilerini yerine getirmeleri, bağımsızlıklarını kazanmaları bakımından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Zira çocuk, öz bakım becerilerini yerine getirerek kendine güven duymaya başlamaktadır (Erden, 2018, s. 137). Bu sayede yetişkin yönlendirmesi olmadan bir iş, sosyal etkinlik başlatma gibi girişimlerde bulunabilmektedirler. Diğer taraftan arkadaşlarıyla rahatça diyalog kurabilmekte, grup içinde rol alabilmektedirler. Ayrıca bağımsızlığını kazandığı için çocuk, çevresine öz bakım becerilerini yerine getirme hususunda yük olmamaktadır.

Kategori 2. Öğrenciler Öz Bakım Becerilerini Kısmen Yerine Getiriyor.

Bu kategoriyle ilgili olarak dönem başında 6 veli (V1, V3, V5, V6, V8, V9) ve 4 öğretici (H3, H5, H8, H9) öğrencilerin özbakım becerilerini kısmen yerine getirdiğinden söz etmişlerdir. Gözlem formlarında ise 1 öğrencinin (Ö8) ilgili becerilerini kısmen yerine getirdiği kaydedilmiştir. Dönem sonunda ise 2 veli

(V3, V6) ve 1 öğretici (H6) öğrencilerin öz bakım becerilerini kısmen yerine getirdiğini belirtmiştir. İlgili bulgular aşağıda yer almaktadır:

	Eğitim Döneminin Başı	Eğitim Döneminin Sonu
Veliler	<p><u>Ö1 üzerini tam olarak kendisi giyemiyor. Giyse de zorlanarak giyiniyor. Elini kendisi yıkar. Ama uyarman gerekiyor ellerini yıkaması için. (V1)</u></p> <p><u>Aslında yok ama kardeşi olduktan sonra biraz sen yedir, sen tuvalete götür, sen giydir üstümü demeye başladı. Ö3 Son zamanlarda beni zorluyor açıkçası. (V3)</u></p> <p><u>Tuvaletini yapıyor, yemeğini yiyor. Ö5 bir saçını bağlayamıyor, tarıyor ama bağlayamıyor. (V5)</u></p> <p><u>Ö6 atletini içeri koyamaz. Saçlarını tarayamaz. Kıyafetini, çorabını hiç giyinemez. Sadece terlik giyinebilir. (V6)</u></p> <p><u>Evet, Ö8 lavabo temizliğini tek başına yapamıyor. (V8)</u></p>	<p><u>Açıkçası var, yapıyordu. Ö3 ilk zamanlar kendisi gidiyordu tuvalete şimdi benim götürmemi istiyor. Bilmiyorum bunun kursla ilgisi var mıdır. Ben kardeşinin olmasına yoruyorum ama. (V3)</u></p> <p><u>Ö6 ayakkabısını hala giyinemez. Kıyafetlerini giyinemez. Saçını çok fazla tarayamaz. Kendi tuvaletine gider ama kıyafetlerini düzeltemez. Biraz daha yemeklerini kendisi yiyebiliyor. (V6)</u></p>
Öğreticiler	<p><u>Sınıfta getiriyor aslında ama bir kez altına kaçırma durumu oldu. O da herhalde ya etkinlik anına denk geldiğinden kaçırıverdi. Onun dışında kıyafetini giyme konusunda diğer arkadaşlarına göre daha atılgan mesela. Çantasını alıyor. Ö3 beslenmesinin örtüsünü açar. Kutusunu açamadığında yardım istiyor şu an. (H3)</u></p>	<p><u>Çok getirmiyor. Ö6 lavaboya gittiğinde sürekli uyarmak zorundayım. Elini yıka, sifona bas gibi. Kıyafetini düzeltmede de aynı şekilde. Sürekli müdahale gerekiyor (H6)</u></p>
Gözlemler	<p><u>Ellerini kendisi yıkadı, kendi beslenmesini kendisi açtı. Fakat beslenmesinin toplanma zamanı geldiğinde arkadaşlarıyla oyun oynamaya başladı, öğretmenin uyarısı üzerine belenmesini topladı. (Ö8)</u></p>	

Yukarıda yer alan görüşler incelendiğinde velilerin, “üzerini tam olarak kendisi giyemiyor”, “saçını bağlayamıyor; kıyafetini ve çorabını giyemez”, “lavabo temizliğini tek başına yapamıyor”, “yıka dedim, yıkadı. Ama onu söylemeseydim öyle gezebilirdi” gibi ifadelerle bazı öğrencilerin özbakım becerilerini kısmen yerine getirdiklerini dile getirmişlerdir. Dönem sonunda ise 2 veli çocuklarıyla alakalı olarak, “İlk zamanlar kendisi gidiyordu, tuvalete şimdi benim götürmemi istiyor”, “Ayakkabısını hala giyemez. Kıyafetlerini giyinemez. Saçını çok fazla tarayamaz” ifadelerine yer vermişlerdir.

Öğretici ifadelerine bakıldığında “bir kez altına kaçırma durumu oldu”, “üzerini giymesinde biraz yardımcı oluyorduk”, “beslenmesini yaptığı zaman toplamıyordu ilk zamanlarda. O öyle kalıyordu”, “beslenmesini açarken benim yardımcı olduğum oluyordu” ifadelerle bazı öğrencilerin dönem başında özbakım becerilerini kısmen yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. Dönem sonunda ise 1 öğretici öğrencisiyle alakalı olarak “Lavaboya gittiğinde sürekli uyarmak zorundayım. Elini yıka, sifona bas gibi” ifadelerine yer vermiştir.

Diğer taraftan dönem başındaki gözlemlere bakıldığında 1 öğrenci için *“beslenmesinin toplanma zamanı geldiğinde arkadaşlarıyla oyun oynamaya başladı, öğretmenin uyarısı üzerine beslenmesini topladı”* bulgularına yer verildiği görülmektedir.

Tablodaki veli ve öğretici görüşleri karşılaştırıldığında, eğitim döneminin başında velilerden V3, V5, V8, V9 ile öğretmenlerden H3, H5, H8 ve H9’un görüşlerinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Öğrencilerin öz bakım becerilerini yerine getirmeleri konusunda veli-öğretici iş birliğinin önemli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak gerek veli gerek öğretici gerekse gözlem verilerinden hareketle eğitim döneminin başında öğrencilerin önemli bir kısmının öz bakım becerilerini yerine getirdikleri söylenebilir. Bu durum onların belli bir hazır bulunuşlukla kursa gelmeleri bakımından önemlidir. Bununla beraber dönem başında kısmen öz bakım becerilerini yerine getiren öğrencilerin de fazla olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan bir çalışmada da bazı öğrencilerin uyum haftasında öz bakım becerilerini yerine getirmede sıkıntı yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu bizim araştırma bulgumuzla benzerlik göstermektedir (Bağçeli Kahraman, 2018, s. 14).

Eğitim döneminin sonunda ise öğrencilerin bu konuda belli bir gelişme gösterdikleri ve çoğunluğunun öz bakım becerilerini yerine getirebildikleri anlaşılmıştır. Bahsi edilen durumun öğrencilerin bağımsızlıklarını, öz güvenlerini kazanmaları adına olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. Diğer taraftan eğitim döneminin sonu olmasına rağmen öz bakım becerilerini kısmen yerine getiren öğrencilerin de olduğu anlaşılmıştır. Öz bakım becerilerini kısmen yerine getiren öğrencilere daha fazla fırsat verildiğinde, çeşitli etkinliklerde yüreklendirildiğinde, onların da öz bakım becerilerini yerine getirme ve sosyalleşme konusunda gelişme gösterecekleri söylenebilir.

1.2. Öğrencilerin Etkinliklerde Sorumluluk Alma Durumu

Eğitim döneminin başında ve sonunda 4-6 yaş Kur’an kurslarına devam eden öğrencilerin görev ve sorumluluk alma açısından durumlarını görebilmek için velilere *“Çocuğunuz kursa başlamadan önce evde annesine/babasına yardım etmek için sorumluluk alır mı? Örnek verebilir misiniz?”* sorusu; öğretmenlere ise *“Öğrenciniz sınıf içerisinde, oyun odasında sorumluluk alınması gereken durumlarda (tahtaya kalkma, başkan olma, materyal dağıtımı vb.) görev ve sorumluluk alır mı? Örnek verebilir misiniz?”* soruları sorulmuştur. Gözlemlerde de *“Sınıf içerisinde, oyun odasında tahtaya kalkma, başkan olma, materyal dağıtımı vb. konularda görev alabilir.”* göstergesine yer verilmiştir. Verilen cevaplar aşağıda değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Etkinliklerde Sorumluluk Alma Durumu

	Kategoriler	Veliler	Öğreticiler	Gözlemler
Eğitim Döneminin Başı	Öğrenciler Sorumluluk Alıyor	V1, V2, V3, V5, V8, V10	H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H10, H11	Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö10
	Öğrenciler Kısmen Sorumluluk Alıyor	V4, V7, V9, V11	H9	Ö1, Ö5, Ö11
	Öğrenciler Sorumluluk Almıyor	V6	-	-
Eğitim Döneminin Sonu	Öğrenciler Sorumluluk Alıyor	V1, V2, V3, V4, V7, V8, V10, V11	H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10	Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11
	Öğrenciler Kısmen Sorumluluk Alıyor	V5, V6, V9	H1, H6, H11	Ö1, Ö4
	Öğrenciler Sorumluluk Almıyor	-	-	-

Tabloda eğitim döneminin başında 6 veli (V1, V2, V3, V5, V8, V10) ve 10 öğretici (H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H10, H11) öğrencilerin sorumluluk aldıklarını dile getirmişlerdir. Yapılan gözlemlerde ise 5 öğrencinin (Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö10) etkinliklerde sorumluluk aldığı gözlemlenmiştir. Öte yandan 4 veli (V4, V7, V9, V11) ve 1 öğretici (H9) öğrencilerin etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını belirtmişlerdir. Yine dönem başında yapılan gözlemlerde 3 öğrencinin (Ö1, Ö5, Ö11) etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığı müşahade edilmiştir. 1 veli de (V6) çocuğunun sorumluluk almadığını dile getirmiştir.

Dönem sonunda ise 9 veli (V1, V2, V3, V4, V7, V8, V10, V11) ve 8 öğretici (H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10) öğrencilerin çeşitli sorumluluklar aldıklarını belirtmişlerdir. Yapılan gözlemlerde 10 öğrencinin (Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11) sorumluluk almak için etkinliklere katıldığı müşahade edilmiştir. Diğer taraftan 3 veli (V5, V6, V9) ve 3 öğretici (H1, H6, H11) öğrencilerin etkinliklere kısmen katıldığını dile getirmişlerdir. Yapılan gözlemlerde 2 öğrencinin (Ö1, Ö4) etkinliklere kısmen katıldığı gözlemlenmiştir.

Buraya kadar söylenenlerden hareketle gerek eğitim döneminin başında gerekse eğitim döneminin sonunda öğrencilerin çoğunluğunun etkinliklerde sorumluluk aldığı söylenebilir. Buna mukabil aynı görüşte olmayan katılımcıların da olduğu görülmüştür. İlgili görüşler kategoriler altında aşağıda detaylı biçimde ele alınmıştır.

Kategori 1. Öğrenciler Sorumluluk Alıyor.

Bu kategori altında dönem başında 6 veli (V1, V2, V3, V5, V8, V10) ve 10 öğretici (H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H10, H11) öğrencilerin etkinliklerde görev ve sorumluluk aldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca gözlemlerde 5 öğrencinin (Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö10) etkinliklerde görev ve sorumluluk aldığı müşahede edilmiştir. Dönem sonunda ise 9 veli (V1, V2, V3, V4, V7, V8, V10, V11) ve 8 öğretici (H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9, H10) öğrencilerin etkinliklerde görev ve sorumluluk aldığını dile getirmişlerdir. 9 öğrencinin de (Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11) etkinliklerde görev ve sorumluluk aldığı gözlemlenmiştir. İlgili bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Eğitim Döneminin Başı		Eğitim Döneminin Sonu
Veliler	<p><u>Ö1 sorumluluk alırdı</u>, su getir desem suyu getirir. Ben sofrayı kurarken sofraya bezini serer. (V1)</p> <p><u>Evet, Ö2 yardım konusunda görev sorumluluk alıyor.</u> Özellikle hadi odayı toplayalım dediğim zaman toplayabiliyor. Veya beraber kek çırptığımız oluyor birlikte. (V2)</p> <p><u>Alır.</u> Benimle mutfağa girer. Kurabiye yapar, kek yapar. Ö3 benimle ev silmek ister. (V3)</p> <p><u>Evet, dediğimizde yapıyor.</u> Ö5 yemek hazırlama konusunda yardımcı oluyor. (V5)</p> <p><u>Evet alırdı.</u> Ö8 sofrayı kurarken mesela hadi bardakları koyalım oğlum sen çatalları koy tabağımı mutfağa sen bırak dediğimde yapıyor onları. Yatağını düzenleyebiliyor. (V8)</p> <p>Ö10 masa hazırlarken hadi sen de şunu koy dediğim zaman koyar. Oyuncakları toplarsan şunları yapacaksın dediğim zaman oyuncaklarını toplar. (V10)</p>	<p>Ö1 ben <u>sofra kurarken öğretmeniz dedi ki annemize yardımcı olun.</u> Bu benim tabağım. Tabağımı götürüyüm, diyor. (V1)</p> <p>Daha tertip, düzen oluştu gibi. Kurstan önce bu kadar değildi. Ö7 sofraya bezini kendisi sarmak istiyor mesela... <u>öncesinde de vardı tabii ama süreç içerisinde daha da gelişti.</u> Kursun burada etkisi var. (V7)</p> <p><u>Ö10 evet, yapıyor.</u> Mesela masa hazırlayacaksam, yanımdaysa çatal, kaşıkları koymak istiyor. Kaldırırken de öyle, bardağı ben götürüyüm, tabağı ben götürüyüm. <u>Tabii ki kursun etkisi oldu.</u> Kurstan öncesinde yoktu. Çünkü birinde öğretmenim söylemişti diyerek yapmıştı çünkü. (V10)</p>

Öğreticiler	<p><i>Evet, alıyor. Mesela ben kağıtları uslu duran ya da sessiz duran biriyle dağıttırıyorum. Onu çok seviyorlar. Ö1'e de birkaç kere kendisi sessiz kaldığı için dağıttırılmıştım. Gayet hoşuna gidiyor.</i> (H1)</p> <p><i>Alır, mesela ders anlatıyoruz diyelim, drama yapıyoruz Ö3 de katılmak ister. Oyunlarda yine söylediği oyunu kurallarına göre oynamaya çalışır. Tahtada oyun kurarız mesela elif ba harflerini bul oyunu. Kalkar ve elinden geldiğince yapmaya çalışır.</i> (H3)</p> <p><i>Gittiğimiz yerlerde sıranın başkanı oluyor. Ö5 onları gayet güzel yapıyor.</i> (H5)</p> <p><i>Evet, Ö6 bunu çok yapıyor. Oyuncaklarla oynadığımızda, bittiğinde hemen yanıma geliyor, hadi toplayalım, iş birliği yapalım diyor.</i> (H6)</p> <p><i>Evet, alabiliyor. Ö7 oyuncakları toplayabiliyor. Mesela bugün tahtaya "del" harfini yazdırdım. Kalktı yazdı. Bazen fotokopi dağıtabiliyor.</i> (H7)</p> <p><i>Alır. Ö11 baya da hevesli. Bugün biz sınıfa girdik. Hemen fotokopinizi almış, dağıtmaya başlamış.</i> (H11)</p>	<p><i>Zaman zaman kağıtları çocuklara dağıttırıyorum. Boyama yapacakları zaman, bunu sıraya koyarak yapıyorum. Öğrencime geldiği zaman da bunu çok güzel bir şekilde yapabiliyordu. Ö7 görev ve sorumluluklarını alıyordu, gayet güzel bir şekilde.</i> (H7)</p> <p><i>Alır. Ö8 onları canla başla yapar. Herkesten önce koşar. Hadi sen dağıt kalemlikleri, makasları, piritleri sen dağıt dediğimde dağıtabiliyorlar.</i> (H8)</p> <p><i>Alır. Ö9 hatta bunu zevkle yapar. Ama kursun ilk zamanlarında bunu yapmıyordu. Çekincesi vardı. Hani yapamazsam deyip kendini arka plana atıyordu. Ama şimdi ben dağıtayım mı, ben yapayım mı diyor. Sandalyeleri toplayalım dediğimiz zaman ilk toplayanlardan birisi olabiliyor.</i> (H9)</p>
Gözlem	<p><i>Oyun odasına öğretmen topluyoruz dediğinde <u>oyuncakların toplanmasına yardımcı oldu.</u></i> (Ö2)</p> <p><i>Sandalye kapmaca oyunu için <u>sandalyelerin taşınmasına yardımcı oldu.</u></i> Oyun sonrası sandalyelerin toplanmasına yardımcı oldu. Yine oyun saati bitiminde <u>oyuncakların toplanmasına yardımcı oldu.</u> (Ö3)</p> <p><i>Oyun odasında bulduğu terlikleri dışarı koydu. <u>Oyun odasının toplanmasına yardımcı oldu.</u></i> (Ö4)</p> <p><i>Öğretmen Ö7'den arkadaşlarını sıraya almasını istedi. Ö7 Fatıha suresiyle arkadaşlarını tek tek sayarak sıraya koydu. Yine öğretmen ders esnasında <u>tahtaya yazdığı harfin adını sorduğunda cevapladı.</u></i> (Ö7)</p> <p><i><u>Oyun odasında oyuncakların toplanmasına yardımcı oldu.</u></i> (Ö10)</p>	<p><i><u>Oyun odasının ve sınıfın toplanmasında görev aldı.</u></i> (Ö2)</p> <p><i>Yemek duasını yaptı. <u>Oyun odasının toplanmasında görev aldı.</u></i> (Ö5)</p> <p><i>Öğretmen <u>hadisleri arkadaşlarına tekrarlatma görevi verdi.</u> Başarıyla yerine getirdi.</i> (Ö6)</p> <p><i>Yakar top oynarken öğretmeni topu atan oluyorsun dediğinde kabul etti. Ayrıca <u>kek süslemesinde görev aldı.</u></i> (Ö9)</p> <p><i><u>Koridorda oyun oynarken öğretmeni sandalyesini koridor girişine koyup, Ö11'den arkadaşlarını merdivene geçirmemesini istedi. Kabul etti.</u> Ayrıca öğretmeni Ö11'den kalemni elinde tutmasını istedi. Beslenme saatine kadar tuttu.</i> (Ö11)</p>

Bu görüşlerde de geçtiği üzere, dönem başında velilerin, " sorumluluk alırdı, mesela su getir desem, suyu getirir", "yardım konusunda görev ve sorumluluk alıyor", "benimle ev silmek ister", "sofrayı kurarken mesela

yardım alır" "masa hazırlarken yardım eder" gibi ifadelerle çocuklarının sorumluluk aldıklarını dile getirdikleri görülmektedir. Dönem sonunda ise veliler "öğretmeniz dedi ki sofrayı kurarken annemize yardımcı olun. Bu benim tabağım. Tabağımı götürüyüm, diyor", "sofra bezini kendisi sermek istiyor mesela", "masa hazırlayacaksam, yanımdaysa çatal, kaşıkları koymak istiyor." ifadeleriyle çocuklarının görev ve sorumluluk aldıklarına işaret etmişlerdir.

Öğreticiler dönem başında "Kağıtları dağıttırılmıştım. Gayet hoşuna gidiyor", "boyanacak kağıtları dağıtmalarını istiyorum ara ara", "sorumluluk almak ister", "gittiğimiz yerlerde sıranın başkanı oluyor", "oyuncakları toplayabiliyor", "mesela sandalyeleri toplayın dediğimde en çok o toplamak istiyor" ifadeleriyle öğrencilerin sorumluluk aldıklarını belirtmişlerdir. Dönem sonunda ise "Hadi sen dağıt kalemlikleri, makasları, piritleri dağıtabiliyorlar", "sandalyeleri toplayalım dediğimiz zaman ilk toplayanlardan birisi olabiliyor", "bir şey dağıtılabilecekse, kalem, kağıt mesela, başkanlık görevi. Gönüllü oluyor" ifadeleriyle öğrencilerinin etkinliklerde sorumluluk aldıklarını dile getirmişlerdir.

Gözlemlerde de 5 öğrenci için dönem başında "oyuncakların toplanmasına yardımcı oldu", "sandalyelerin taşınmasına yardımcı oldu", "tahtaya yazdığı harfin adını sorduğunda cevapladı", "oyun odasında oyuncakların toplanmasına yardımcı oldu" bulgularına yer verilmiştir. Dönem sonunda ise gözlemlerde "Oyun odasının ve sınıfın toplanmasında görev aldı", "kek süslemesinde görev aldı" bulgularına yer verilmiştir.

Görüşler incelendiğinde, V4, V7 ve V11 eğitim döneminin başında çocuklarının etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını belirtirken eğitim döneminin sonunda sorumluluk aldığını dile getirmişlerdir. Buradan hareketle öğrencilerin sorumluluk almasında kursun katkısı olduğu söylenebilir. Buraya kadar söylenenlerden hareketle çocukların önemli bir kısmının sorumluluk bakımından belli bir hazır bulunuşlukla 4-6 yaş Kur'an kurslarına geldikleri söylenebilir. Dönem sonunda ise öğrencilerin büyük bölümünün etkinliklerde görev ve sorumluluk aldığı ifade edilmiştir.

Kategori 2. Öğrenciler Kısmen Sorumluluk Alıyor.

Bu kategori kapsamında dönem başında 4 veli (V4, V7, V9, V11) ve 1 öğretici (H9) çocukların sorumluluklarını kısmen yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Gözlemlerde de 3 öğrencinin (Ö1, Ö5, Ö11) kısmen sorumluluk aldığı belirtilmiştir. Dönem sonunda ise 3 veli (V5, V6, V9) ve 3 öğretici (H1, H6, H11) öğrencilerin etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını dile getirmişlerdir. 2 öğrencinin de (Ö1, Ö4) etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığı gözlemlenmiştir. İlgili bulgular aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Eğitim Döneminin Başı		Eğitim Döneminin Sonu
Veliler	<p>İş buyurduğumuzda tutar. <u>Ama gönüllü olmazsa Ö4 yapmaz.</u> En çok sevdiği işi telefon. O yüzden pek fazla bir şey yapmıyor. (V4)</p> <p><u>Ö7 çok istekli değil. Yapmıyor.</u> Mesela odasını toplaması için gönderdiğim zaman <u>2-3 şey kaldırıp, yoruldu diyorum.</u> (V7)</p> <p>Hadi bir şey topluyoruz, bir şey götürüyoruz dediğimde onları birlikte yapar. Fakat bunu <u>Ö9 zorla yapar.</u> İki tane abla olduğu için önünde onlar yapsın, ben oturayım kafasında çocuk. (V9)</p> <p>Evet, <u>Ö11 ara ara yardım ederdi.</u> Havluyu verir misin diyordum, getiriyordu. (V11)</p>	<p>Mesela <u>Ö5 canı istediğinde anne yardım edebilir miyim diyor,</u> masa kuruyor, kaldırıyor. (V5)</p> <p><u>Ö6'nın kendi odasını toplama yönünden biraz yardımı oluyor artık.</u> Mesela kağıtları topladım diyor. Önceden hayatta aldırış etmezdi. Şimdi toplayabiliyor. <u>Buradaki değişimi kurstaki toplama etkinliklerine bağlıyorum.</u> (V6)</p> <p><u>Ö9 alıyor.</u> Şunu yaparsan dışarı çıkacağız, hadi yap dersek. Öyle yapıyor. (V9)</p>
Öğreticiler	<p>Bir soru sorduğum zaman kim söyleyecek dediğim zaman H9 <u>elini kaldırmıyordu. Sorumluluk almaktan çekiniyordu.</u> (H9)</p>	<p><u>Ö1 makas dağıtımı veya başka bir şey dağıtılacaksa bunu dağıtıyorlar. Oyun odasında da biraz oyuncak toplama konusunda sıkıntımız var. Ama eninde sonunda topluyorlar.</u> (H1)</p> <p><u>Ö11 oyuncak toplanacağı zaman saklanıyor.</u> Kağıt dağıtmak istiyor. Materyal dağıtmayı çok seviyor. Bazen kalemleri topluyor, dökülen. (H11)</p>
Gözlemler	<p>Oyun saatinin bitiminde <u>oyuncakların toplanmasına yardım etmek yerine bir süre tahterevallide oynadı.</u> Ardından öğretmenin teşviki üzerine az da olsa toplanmasına yardım etti. (Ö1)</p> <p>Sınıfta arkadaşlarının <u>oyuncak toplamasına yardımcı olmadı.</u> Öğretmen tekrarladığı zaman oyuncakları toplamada görev aldı. (Ö5)</p>	<p>Beslenme saatinde yemek duasını yaptı. Diğer taraftan yardımcı anne oyuncakları topluyoruz dediğinde ilk başta toplamak istemedi. Bir müddet sonra toplamaya başladı fakat <u>tekrar toplamaktan vazgeçti. Top havuzuna girdi.</u> (Ö1)</p> <p><u>Oyun odasının toplanma saati geldiğinde, bir köşeye çekilip oturmayı tercih etti.</u> (Ö4)</p>

Görüşler incelendiğinde dönem başında velilerin, "İş buyurduğumuzda tutar. Ama gönüllü olmazsa yapmaz", "odasını toplaması için gönderdiğim zaman 2-3 şey kaldırıp, yoruldu diyorum", "zorla yapar", "ara ara yardım eder" ifadelerine yer verdikleri görülmektedir. Dönem sonunda ise "canı istediğinde anne yardım edebilir miyim diyor", "alıyor. Çıkarları doğrultusunda" ifadeleriyle öğrencilerin kısmen sorumluluk aldığına işaret etmişlerdir.

Bir öğretici (H9) dönem başında öğrencisiyle alakalı olarak "kim söyleyecek dediğim zaman elini kaldırmıyordu" şeklinde görüş bildirmiştir. Dönem sonunda ise öğretmenler (H1 ve H11) "oyuncak toplama konusunda sıkıntımız var", "çok fazla sorumluluk almıyor", "oyuncak toplanacağı zaman saklanıyor." ifadelerine yer vermişlerdir.

Gözlemlerde de dönem başında "oyuncakların toplanmasına yardım etmek yerine bir süre tahterevallide oynadığı", "oyuncak toplamasına yardımcı olmadığı" izlenimlerinde bulunulmuştur. Dönem sonundaki

gözlemlerde de “[oyun odasını] ilk başta toplamak istemedi. Bir müddet sonra toplamaya başladı fakat tekrar toplamaktan vazgeçti. Top havuzuna girdi”, “Oyun odasının toplanma saati geldiğinde, bir köşeye çekilip oturmayı tercih etti” bulgularına yer verilmiştir.

Tablodaki veriler detaylı olarak değerlendirildiğinde, H1 ve H11 eğitim döneminin başında öğrencilerinin etkinliklerde sorumluluk aldığını belirtirken, eğitim döneminin sonunda kısmen sorumluluk aldığını dile getirmişlerdir. Buna mukabil V1 ve V11 ise ilgili öğrencilerin dönem sonunda sorumluluk aldığını dile getirmişlerdir. Yapılan gözlemlerde de dönem sonunda Ö1’in kısmen sorumluluk aldığı, Ö11’in ise etkinliklerde sorumluluk aldığı müşahede edilmiştir. Buradan hareketle Ö1’in kursta kısmen sorumluluk aldığı, Ö11 ‘in ise etkinliklerde sorumluluk aldığı söylenebilir.

V6 eğitim döneminin başında çocuğunun sorumluluk olmadığını belirtirken, eğitim döneminin sonunda kısmen sorumluluk aldığını dile getirmiştir. Bahsi edilen öğrencinin öğreticisi H6 da eğitim döneminin sonunda etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını ifade etmiştir. Yapılan gözlemlerde ise dönem sonunda Ö6’nın etkinliklerde sorumluluk aldığı gözlemlenmiştir. Veli ve öğretici görüşlerinden hareketle sözü edilen öğrencinin dönem sonunda etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığı söylenebilir.

V5 ise eğitim döneminin başında çocuğunun etkinliklerde sorumluluk aldığını dile getirirken, dönem sonunda etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını dile getirmiştir. Öğretici ise sözü edilen öğrencinin dönem sonunda etkinliklerde sorumluluk aldığını ifade etmiştir. Dönem sonunda yapılan gözlemlerde de ilgili öğrencinin etkinliklerde sorumluluk aldığı müşahede edilmiştir. Buradan hareketle bahsi edilen öğrencinin kursta düzenlenen etkinliklerde sorumluluk aldığı söylenebilir.

V9 ise gerek dönem başında gerekse dönem sonunda çocuğunun etkinliklerde kısmen sorumluluk aldığını dile getirmiştir. Buna mukabil öğreticisi bahsi edilen öğrencinin dönem sonundaki etkinliklerde sorumluluk aldığını ifade etmiştir. Yine ilgili öğrencinin etkinliklerde sorumluluk aldığı müşahede edilmiştir. Buradan hareketle ilgili öğrencinin etkinliklerde sorumluluk aldığı söylenebilir.

Özetle, öğrencilerin sorumluluk almaya meyilli oldukları söylenebilir. Ancak çocukların teşviğe ve zamana ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Yapılan bir çalışmada da çocukların sorumluluk almada kaçındıkları durumun başında odalarını ve oyuncaklarını toplamak geldiği anlaşılmıştır (Aktan & Şahin, 2018, s. 13). Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu alışkanlığın kazanılması belli bir süreç ve nitelikli eğitimi gerektirmektedir.

Kategori 3. Öğrenciler Sorumluluk Almıyor.

Bu kategori kapsamında dönem başında 1 veli (V6) çocuğunun sorumluluk almak istemediğini belirtmiştir. Öğreticilerden bu konuda görüş gelmemiştir. Ayrıca yapılan gözlemlerde de bu konuda sorumluluk almayan öğrenci gözlemlenmemiştir.

Eğitim Döneminin Başı		Eğitim Döneminin Sonu
Veliler	<i>Hayır, Ö6 hiçbirinde almazdı. Bir keresinde ona şu terlikleri getirir misin dediğimde terlikleri zoraki getirip bu evde her işi ben mi yapacağım diyerek de sinirlendiğini biliyorum. <u>Evde bir tane işi bile yaptırılmıyorum.</u> (V6)</i>	

Tabloda 1 velinin “evde bir tane işi bile yaptırılmıyorum” ifadelerine yer verdiği görülmektedir. Okul öncesi dönemde çocukların sorumluluk alışkanlığı kazanımları belli bir zamanı ve etkili eğitim ortamlarını gerektirmektedir. Bunların içerisinde de oyunlar önemli bir yer tutmaktadır (M. Z. Aydın, 2012, s. 374). Buradan hareketle çocuklara sorumlulukların etkinlik, oyun şeklinde verilebileceği söylenebilir. Dönem sonunda ise V6, çocuğunun kısmen sorumluluk aldığını belirtmiştir.

Sonuç olarak, dönem başında öğrencilerin önemli bir kısmının sorumluluk alma bakımından belli bir hazır bulunuşlukla 4-6 yaş Kur'an kurslarına geldikleri görülmektedir. Bu açıdan öğrencilerin sorumluluk almaya açık oldukları söylenebilir. Bu durum 4-6 yaş Kur'an kursları bakımından da önemlidir. Öğreticiler ilgili hazır bulunuşluğu olumlu değerlendirebilirlerse öğrencilerin sorumluluk alma becerisi daha da güçlenebilir. Dönem sonunda ise eğitim döneminin başına nazaran daha fazla öğrencinin etkinliklerde görev ve sorumluluk aldığı ifade edilebilir. Bu noktada kursun katkısının olduğu söylenebilir. Bu hususta veliler “kursun etkisi var, öğretmenimiz annenize yardımcı olun dedi” ifadeleriyle bu durumu dile getirmişlerdir. Yapılan çalışmalarda da 4-6 yaş Kur'an kursuna devam eden öğrencilerin sorumluluk alma bilinçlerinin yükseldiği tespit edilmiştir (Üzümcü & Çınar, 2021, s. 1478; Yazıbaşı, 2020, s. 116).

Tartışma ve Sonuç

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren 4-6 yaş Kur'an kursları açıldıkları günden bugüne talep eden vatandaşların çocuklarına yaygın din eğitimi hizmeti vermektedir. Söz konusu kursların bu kurumlara devam eden okul öncesi çocukların din ve değer eğitiminde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Nitekim bahse konu kursların programlarında değer eğitimine ilişkin de temalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de sorumluluk değeridir.

Okul öncesi çocukların sosyalleşmesinde 4-6 yaş Kur'an kurslarının rolünü sorumluluk değeri özelinde ortaya koymayı amaçlayan ve Kayseri ili merkez Kocasinan ilçesinde bulunan 4-6 yaş Kur'an kurslarında öğrenim gören 11 öğrenci, söz konusu öğrencilerin velileri ve öğretmenleri ile yapılan görüşme ve kurslarda yapılan gözlem bulgularından elde edilen bu araştırmanın sonuçlarından bazıları şu şekilde ortaya konabilir:

Öğrencilerin kendileriyle ilgili sorumluluklarından olan öz bakım becerilerini yerine getirme durumuyla ilgili olarak, katılımcılar dönem başında öğrencilerin belli bir bölümünün öz bakım becerilerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerken, eğitim döneminin sonunda ise öğrencilerin çoğunluğunun öz bakım becerilerini büyük ölçüde yerine getirebildikleri ifade edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerle ilgili olarak eğitim döneminin başında yapılan gözlemlerde öz bakım

becerilerini yerine getirebilen öğrenci sayısı daha azken, eğitim döneminin sonuna gelindiğinde daha fazla öğrencinin bu becerileri yerine getirdiği müşahade edilmiştir. Dolayısıyla gözlem sonuçlarının mülakat sonuçlarını desteklediği anlaşılmıştır. Bu bulgular 4-6 yaş Kur'an kurslarının çocukların öz bakım becerilerini desteklediği şeklinde yorumlanabilir (Kara, 2019, ss. 35-37; Üzümcü & Çınar, 2021, s. 1586).

Çalışma grubunda yer alan birkaç öğretici ve veli ise öğrencilerin öz bakım becerilerini kısmen yerine getirebildiğini ifade etmişlerdir. Yapılan karşılaştırmalı analizlerde ebeveynlerin çalışma durumu ile çocukların öz bakım becerilerini yerine getirme durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Şöyle ki, çocukların öz bakım becerilerini kısmen yerine getirdiklerini ifade eden velilerden 5'i (V1, V3, V5, V8, V9) çalışmayan annelerden oluştuğu anlaşılmıştır. Herhangi bir işte çalışan velilerden ise yalnızca 1'i (V6) çocuğunun öz bakım becerisini kısmen yerine getirdiğini ifade etmiştir. Çocuğunun öz bakım becerilerini yerine getirdiğini ifade eden veli görüşlerine bakıldığında 5 veliden 3'ünün (V2, V7, V11) belli işlerde çalıştığı görülmüştür. Yapılan karşılaştırmalı analizlerde bunların daha çok annesi çalışmayan öğrenciler olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle çalışan velilerin çocuklarının öz bakım becerilerini yerine getirmede daha başarılı oldukları yorumu yapılabilir.

Söz konusu çocukların öz bakım becerileri bakımından akranlarına kıyasla daha başarılı olmalarında çalışan ebeveynlerin kendileri olmadığı durumlarda çocuklarına sorumluluk vermelerinin rolü olabilir. Yapılan bir çalışmada da benzer bulguya rastlanmıştır (Demiriz & Dinçer, 2000, s. 64). Aynı şekilde bu çocukların daha başarılı olmalarında erken yaşta kreşe gönderilme gibi faktörlerin de etkisi olabilir. Yaptığımız bu araştırmanın bulgularından hareketle 4-6 yaş Kur'an kurslarının da bu becerileri pekiştirdiği ve söz konusu çocukların bu konuda daha az sorun yaşadıkları savunulabilir.

Araştırmamızdaki bir diğer temel tema olan öğrencilerin etkinliklerde sorumluluk alma durumuyla ilgili olarak, gerek öğreticilerin ve gerekse velilerin çoğunluğu eğitim döneminin başında öğrencilerinin ancak belli bir kısmının etkinliklerde sorumluluk aldıklarını ifade etmişken, eğitim döneminin sonunda onların geneli öğrencilerin çoğunluğunun etkinliklerde görev ve sorumluluk aldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla eğitim döneminin başına kıyasla eğitim döneminin sonuna gelindiğinde etkinliklerde sorumluluk alan öğrenci sayısında artış olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde söz konusu öğrencilerin eğitim gördükleri kurslarda gerçekleştirdiğimiz katılımlı gözlemlerde de bu ifadeleri destekleyen bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda 4-6 yaş Kur'an kurslarına gelen öğrencilerin burada vakit geçirdikçe, ortama daha çok uyum sağladıkları, kendilerini daha rahat hissettikleri, kendilerini daha rahat ifade edebildikleri ve burada gerçekleştirilen etkinliklere gönüllü ve istekli katılarak sorumluluklar alabildikleri savunulabilir. Bu bağlamda söz konusu kursların onların sosyalleşmelerine destek olduğu söylenebilir. Öğrencilerin etkinliklerde sorumluluk alması, onların kendilerini geliştirmelerine, daha iyi sosyalleşmelerine, özgür birey olmalarına daha çok katkı sağlayabilir. Dolayısıyla öğretmenler sorumluluk gelişimi için çocuklara çoklu fırsatlar sunabilir (Hökekleli, 2013, s. 71).

Çalışma grubunda yer alan birkaç veli ve bir öğretici ise eğitim döneminin sonu gelmesine rağmen etkinliklerde sorumluluk alma bakımından bazı öğrencilerin beklenen gelişmeyi gösteremediklerini ifade etmişlerdir. Yaptığımız gözlemler ise bu görüşleri desteklememiştir. Dolayısıyla öğrencilerin

neredeyse tamamın etkinliklerde sorumluluk aldığı görülmüştür. Katılımcılar tarafından bazı öğrencilerin kısmen sorumluluk aldıklarının ifade edilmesi bazı öğrencilerin bu konuda sorun yaşadıkları ve daha çok teşvik beklendikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda çocuklara sorumluluk kazandırmak için okul, aile ve toplumunun birlikte çalışması, onların gerek bireysel ve gerekse toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri için imkanlar oluşturulması önemlidir (Selanik Ay, 2019, s. 33).

4-6 yaş Kur'an kurslarına devam eden öğrencilerin çoğunluğunun gerek öz bakım becerilerini yerine getirmek ve gerekse etkinliklerde sorumluluk almak bakımından eğitim döneminin başına kıyasla eğitim döneminin sonunda daha iyi durumda olmaları öğretici, aile, kurs ortamı gibi değişkenlerce açıklanabilir. Bu bağlamda örneğin pedagojik formasyonu olan, eğitim programına vakıf olan, öğrencisini tanıyan, çeşitli eğitim yöntem ve teknikleri uygulayan, öğrenci-veli iletişimi daha iyi olan öğretmenlerin sınıflarında yer alan çocukların sözü edilen alanda daha fazla gelişme gösterecekleri savunulabilir. Zira bütün bu hususlarda 4-6 yaş Kur'an kursu öğretmenleri yeterlilikleri önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde ebeveynlerinin eğitim düzeyi yüksek olan, demokratik tutumu benimseyen, çocuklarına daha fazla sorumluluk veren ailelerin çocuklarının bu konuda daha fazla gelişim gösterdikleri anlaşılmıştır. Diğer taraftan fiziki ortamları, oyun odaları, etkinlik ortamları daha zengin olan kurslardaki öğrencilerin sosyalleşmek için daha fazla imkana sahip oldukları da bir gerçektir.

Bazı öğrencilerin eğitim döneminin sonu olmasına rağmen gerek öz bakım becerilerini yerine getirme ve gerekse de etkinliklerde sorumluluk almak bakımından beklenen düzeyde olmaması da yine benzer faktörlerle açıklanabilir. Buna göre, öğrencilerin sosyalleşmeleriyle ilgili bazı eksikliklerin öğretmenlerin yetersizliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Çalışma grubunda yer alan bazı öğretmenlerin lisans mezunu olmadıkları ve hizmet öncesinde pedagojik formasyon almadıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla söz konusu öğretmenlerin drama, gösterip-yaptırma, eğitsel oyunlar gibi öğrencilerin daha çok sosyalleşmelerine katkı sağlayan öğrenci merkezli eğitim yöntemlerine baş vurmak yerine; anlatım yöntemi gibi öğretmen merkezli yöntemleri tercih edebilecekleri varsayılabilir. Zira öğretmenlerin öğrencilerin sosyalleşmesi için tartışma, gezi-gözlem, drama, problem çözme gibi yöntemlere yer vermesi tavsiye edilmektedir (M. Z. Aydın & Akyol Gürler, 2020). Öte yandan lisans mezunu olan ve pedagojik formasyonu olan öğretmenlerin bu konudaki yetkinlikleri de ayrıca araştırılabilir.

Yine bazı öğretmenlerin kursların başlangıcında uyum haftası etkinliklerine yeterince yer vermemesi, uyum haftasını etkin değerlendirememesi de öğrencilerin sosyalleşmesini olumsuz etkilemiş olabilir. Mesela, öğrencilerin uyum haftasında arkadaşlarını tanıyamaması, onlarla tanışma oyunları oynamaması, kimi öğrencilerin arkadaşlarıyla uyum içerisinde çalışmasına, onları sevmesine engel teşkil edebilir. Yine kimi öğretmenlerin öğrencilerini etkin yollarla ve sistematik bir şekilde tanıyamamış olması, onların bazı özelliklerinin, sorun ve ihtiyaçlarının vaktinde tespit edilip, buna göre kararlar alınmasını geciktirmiş olabilir. Dolayısıyla öğrenci daha erken bir zamanda sosyalleşme imkanı bulabilecekken yalnız kalmasına, beklenen gelişmeyi gösterememesine yol açmış olabilir. Diğer taraftan bazı öğretmenlerin öğrencilerin problemleriyle, gelişim süreciyle yeteri kadar ilgilen(e)memiş olması, sorunları karşısında gerekli önlemleri almamış veya almada geç kalmış olması da (veliyle iletişime geçme, gerekli

yerlerden, mesela PDR uzmanlarından destek alma gibi) öğrencinin sosyalleşmesini olumsuz etkilemiş olabilir.

Aynı şekilde kimi öğretmenlerin eğitim süreci içerisinde sınıf yönetimi anlayışları da bazı öğrencilerin sosyalleşmesine olumsuz etki etmiş olabilir. Söz gelimi, öğreticinin sınıfta uyumsuz davranış gösteren öğrencinin davranışlarını sürekli uyarması, öğrencinin arkadaşlarıyla ve öğreticiyle uyum içerisinde çalışmasını zorlaştırabilir. Yine öğreticinin öğrencilerle etkili iletişim kuramaması da kimi öğrencilerin sosyalleşmesini olumsuz etkilemiş olabilir. Örneğin, öğreticinin sınıfta genellikle asık suratlı durması, öğrencilerin ondan korkarak kendini rahat ifade edememesine sebebiyet vermiş olabilir. Buna ilave olarak, kimi öğrencilerin sosyalleşme bakımından beklenen gelişmeyi gösteremeyişinin bir başka sebebi de öğretmenlerin yeterince sosyokültürel faaliyetler düzenlememesi olabilir. Zira ilgili faaliyetler öğrencilerin toplum içerisinde nasıl hareket edeceklerini öğrenmeleri bakımından önemlidir.

Akranlarına kıyasla gerek öz bakım becerilerini yerine getirmek ve gerekse de etkinliklerde sorumluluk almak bakımından etkili olan bir diğer önemli faktörün de aile olduğu yukarıda ifade edilmişti. Örneğin anne-babanın eğitim düzeyi çocukların sosyalleşmesine etki etmiş olabilir. Nitekim eğitim düzeyi yüksek olan anne-babanın çocuklarına karşı daha demokratik tutum takındığı tespit edilmiştir (Tatlı vd., 2012, ss. 111-112). Dolayısıyla özellikle eğitim alt yapısı zayıf olan, çocuk yetiştirme anlayışları sorunlu olan ailelerin çocukları bu konuda beklenen gelişmeyi gösterememiş olabilir. Söz gelimi, otoriter ve baskıcı bir ailede büyüyen çocuk kendini rahat ifade edemeyebilir. Yine aşırı koruyucu ailedeki çocuk, girişimcilik davranışlarını ailenin fazla müdahalelerinden ötürü geliştiremeyebilir. Buradan hareketle eğitim düzeyi düşük olan anne ve babanın çocuğuna karşı otoriter tutumunun daha fazla olabileceği söylenebilir. Bu durum ise bazı çocukların özgüvenini, benlik algısını, kendini ifade etme yetisini, etkinliklerde sorumluluk alma durumunu olumsuz etkilemiş olabilir.

Anne-babanın çocuklarını gönderdikleri 4-6 yaş Kur'an kurslarıyla yeteri kadar iletişim ve iş birliği içinde olmamaları da bazı çocukların sosyalleşmesini olumsuz etkilemiş olabilir. Zira yapılan çalışmalarda okulla iş birliği içerisinde olan velilerin çocuklarının daha özgüvenli olduğu tespit edilmiştir (Yalçın vd., 2020, s. 17). Buradan hareketle velinin kursla iş birliği içinde olmaması, çocuğunun durumu hakkında öğretici ile iletişime geçmemesi, bazı öğrencilerin özgüvenini düşürmüş olabilir. Dolayısıyla bu durum bazı öğrencilerin sınıf içerisinde kendini rahat ifade etmesine, arkadaşlarıyla uyumlu çalışmasına olumsuz tesir etmiş olabilir.

Bazı öğrencilerin sosyalleşme bakımından beklenen gelişmeyi gösterememeleri, kimi 4-6 yaş Kur'an kurslarının fiziki mekanlarından kaynaklanan yetersizliklerle de açıklanabilir. Nitekim yapmış olduğumuz gözlemlerde bazı kursların sınıflarının, oyun odalarının öğrencilerin hareketli etkinlikler yapması için uygun olmadığı, bazı kurslarda ise oyun odasının, kurs bahçesinin hiç olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla kurslarla ilgili fiziki koşulların da öğrencilerin sosyalleşmesini olumsuz etkilemiş olabileceği savunulabilir.

Araştırmadan elde edilen bütün bu sonuçlardan hareketle şu önerilere yer verilebilir:

• 4-6 yaş Kur'an kurslarına öğretici seçimlerinde çocuk gelişimi ve okul öncesi eğitime dair ilave formasyonu olan ilahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunlarına öncelik verilebilir. Aynı şekilde söz

konusu öğreticilerin yetiştiği hizmet öncesi eğitim süreçlerinde de okul öncesi eğitime özel bir önem verilmelidir. Bu bağlamda örneğin ilahiyat/İslami ilimler fakültesi programlarına 4-6 yaş öğreticiliği ile ilgili seçmeli dersler konabilir.

- 4-6 yaş Kur'an kurslarında görev yapan öğretmenler öğrenciyi tanıma, onun gelişimini izleme, sosyalleşmesine katkıda bulunma vb. hususlarda kendilerini daha çok geliştirebilirler.

- Halen görev yapmakta olan öğretmenlerin pedagojik formasyon (okul öncesi eğitim, öğrenciyi tanıma, öğrenci merkezli eğitim etkinlikleri, iletişim, rehberlik vb.) konusundaki eksikliklerinin giderilmesi için hizmet içi eğitim seminerlerinin alanın uzmanları tarafından daha sık ve düzenli aralıklarla verilmesi faydalı olabilir.

- Gerektiğinde 4-6 yaş Kur'an kurslarıyla özel olarak ilgilenebilecek, PDR uzmanları görevlendirilebilir. Görevlendirilen PDR uzmanları öğretmenlere rehberlik edebilir, kursta karşılaştıkları sorunlar konusunda onlara yol gösterebilir.

- Bahse konu kurslarda görev yapan öğretmenler veli-öğretici diyalogunu daha da güçlendirebilirler. Sosyalleşmenin ne olduğu, nasıl geliştiği, bu konuda ebeveynlere hangi rol ve sorumluluklar düştüğü konusunda velilerine seminerler verilebilirler.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 29/11/2022 tarihli ve 516 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

References

- Aktan, B. Ş., & Şahin, Ç. (2018). Okul öncesi 5-6 yaş grubu çocuklarının sorumluluk kazanma düzeylerinin veli görüşlerine göre değerlendirilmesi. *International Primary Educational Research Journal*, 2(1), 9-16.
- Akyürek, S. (2010). *Din eğitimi biliminin alt bilim dallarına ilişkin bir analiz* (M. Tavukçuoğlu & M. Okumuşlar, Ed.; ss. 95-113). Konya İlahiyat Derneği Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2018). *Açık toplumda din eğitimi yeni paradigma ihtiyacı*. Nobel.
- Aydın, M. Ş. (2021). *Din eğitimi bilimi*. Kimlik.
- Aydın, M. Z. (2012). *Ailede ahlak eğitimi*. Timaş.
- Aydın, M. Z., & Akyol Gürlü, Ş. (2020). *Okulda değerler eğitimi*. Nobel.
- Bağçeli Kahraman, P. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarının okula uyum sürecine ilişkin anaokulu öğretmenlerinin ve annelerinin görüşleri. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 3-20. <https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.196720182144>
- Çelikel, B. (2020). *Din Eğitimi Sosyoloji Gözüyle Okumak*.
- Demiriz, S., & Dinçer, Ç. (2000). Okulöncesi dönem çocuklarının özbakım becerilerinin annelerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(19), 58-65.
- Deretarla Gül, E. (2008). Meşrutiyet'ten günümüze okul öncesi eğitim. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 269-278.
- DİB. (2022). *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları öğretim programı*. DİB.
- Doğan, Z. (2019). *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu öğretmenlerinin eğitim-öğretim yeterlik algıları (Kayseri örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi SBE.
- Erden, S. (2018). Gelişim dönemleri ve görevleri. İçinde A. Bakioğlu (Ed.), *Eğitim Psikolojisi* (ss. 133-154). Nobel.
- Hökelekli, H. (2013). *Psikoloji, din ve eğitim yönüyle insani değerler*. DEM.
- Kara, B. (2019). *Okul öncesi dönemi (4-6 yaş grubu) çocukların din eğitiminde görev alan eğitimcilerin/din görevlilerinin pedagojik yeterlilikleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi SBE.
- Korkmaz, M. (2019). *4-6 yaş grubu kur'an kurslarında din eğitimi (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M. (2020). 4-6 yaş grubu kur'an kursu öğretmenlerinin eğitim-öğretim yeterlikleri üzerine bir araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 53(1), 237-261. <https://doi.org/10.29288/ilted.679601>

- Kurt, İ. (2017). *Velilerin 4-6 yaş grubu kur'an kurslarından memnuniyet düzeyleri ve beklentileri üzerine bir araştırma (Ankara Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi SBE.
- Küçük, B. (2021). *Diyanet eğitim kurumlarında 4-6 yaş çocuğunun eğitim ve dini sosyalleşme açısından incelenmesi* [Y. Lisans Tezi,]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okumuş, E. (2014). Din ve sosyalleşme. *Journal of Turkish Studies*, 9(11), 429-454.
<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7398>
- Özbek, A. (2010). *Ailede dini sorumluluk eğitimi*. Aile ve Eğitim-Tartışmalı İlimi Toplantı-, İstanbul.
- Selanik Ay, T. (2019). Okulda değerler eğitimi. İçinde R. Turan & K. Ulusoy (Ed.), *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (ss. 17-40). Pegem.
- Şen, A. (2021). *4-6 Yaş Kur'an Kurslarında uyum sürecinde karşılaşılan durumlar: İstanbul örneği* [Y. Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Taşdemir, M. (2024). *Gönül Dağı dizisinin ailede değer eğitimi açısından incelenmesi (Sorumluluk değeri örneği.)* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi SBE.
- Tatlı, S., Selimoğlu, H., & Bademci, D. (2012). Çocukları okul öncesi eğitime devam eden annelerin aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 101-114.
- TDK. (2019). *Türkçe sözlük*. TDK.
- Tezcan, M. (2021). *Eğitim sosyolojisi*. Anı.
- Üzümcü, M., & Çınar, N. (2021). 4-6 yaş kur'an kurslarında görev yapan öğretmenlerin bu kurslardaki eğitim süreçleriyle ilgili görüşleri (Çorlu Örneği). *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(2), 1449-1490. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.990630>
- Vermeer, V., Paul. (2017). Din eğitimi ve sosyalleşme (R. Diler, Çev.). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 185-200.
- Yağcı, S. (2018). *Öğreticilere göre Diyanet İşleri Başkanlığı 4 – 6 yaş grubu Kur'an kursları (İzmir İli Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Yalçın, O. M., Durmuşoğlu Saltalı, N., & Ateş, M. A. (2020). Okul öncesi eğitimde aranan veli profili. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 1-23.
- Yazıbaşı, M. A. (2020). Kur'an kursu öğretmenlerine göre 4-6 yaş kur'an kursu öğreticisi, öğrencisi ve öğrenci velisinin ihtiyaç ve beklentileri (Kırıkkale Örneği). *Dini Araştırmalar*, 23(57), 95-116. <https://doi.org/10.15745/da.749609>.

